

לגמרי במקרה שרדה עד ימינו רשימת ספרים מומלצים שכתב הפטריארך של קונסטנטינופול במאה התשיעית לבקשת אחיו

[יעקב שביט](#)

פורסם ב-16:51

זכור בתולדותיה של הקיסרות הביזנטית כמדינאי, כפטריארך (Photios, 810/20-893) פוטיוס האקומני של קונסטנטינופול לסירוגין במשך כארבעים שנה, וכתיאולוג שתרם לפילוג (סכיזמה) הכנסייה הנוצרית: הכנסייה המזרחית עשתה אותו קדוש ואילו הכנסייה הקתולית נידתה אותו. בצד כל אלה הוא היה גם מבקר הספרות הראשון בהיסטוריה

בשנת 855, כשעמד אחיו תרסיוס לצאת בשליחות דיפלומטית לבירת האימפריה העבאסית, פוטיוס ביקש ממנו להכין לו רשימה של ספרים מומלצים, שקריאה בהם תקל עליו את הפרידה. פוטיוס, המעיד על עצמו שכבר בנעוריו התמכר לספרים, הכתיב לאחד ממזכיריו תקצירים של 279 ספרים, רובם בנושאים דתיים אבל גם הרבה חיבורים היסטוריים ומעט ספרות יפה. זו לא היתה רשימת כותרים אלא רשימה מוערת. לפעמים לא הסתפק בתקציר וסיכם באריכות את התוכן, חיווה דעה על המבנה והסגנון, וחרץ משפט בתוספת התנצלות: אם בעת הקריאה ימצא אחיו שהסיכומים אינם מדויקים או שטחיים הרי זה משום שכתבם מהזיכרון

יומן הקריאה הזה, שתחילה נקרא רשימה ותיאור של ספרים שקראנו, קיבל לימים את השם סדר הספרים נקבע במקורות ופוטיוס לא כלל בה הרבה מן הספרים (Bibliothēke) "הספרייה הקאנוניים שהכיר כל משכיל ביזנטי.

תמשיח קיר בכנסיית הנחת הגלימה במוסקבה: פוטיוס ומיכאל השלישי, קיסר ביזנטיון, מטבילים את גלימת מרים בים

פוטיוס חיבר את ה"ספרייה" כשלוש שנים לפני שהתמנה לראשונה לפטריארך. אין לדעת אם נתן את כתב היד להעתקה או שמישהו שאל אותו מאחיו ומסר אותו למעתיק, ובאופן זה החיבור לא אבד בפורענויות שעברו על קונסטנטינופול. המחקר הביבליופילי שהתחקה אחר גלגולי עותקיו של המסמך אינו יודע לומר איך הגיע לאן שהגיע. יש לשער שהפטריארך פוטיוס עצמו, שחיבר בין היתר דרשות, חיבורים תיאולוגיים והקדמה לקובץ החוקים של הקיסר בזיליוס הראשון (שקבע שהקיסר כפוף לחוקים שהוא עצמו חוקק), לא עמד מאחורי ההפצה של אותה רשימה מוערת, שהרבה מהספרים הנזכרים בה אבדו והיא המקור הבלעדי לדעת על קיומם ועל תוכנם,

ולא פחות מכך, היא עדות ראשונה במעלה ל"הומניזם" הביזנטי, לתרבות הספר במאה התשיעית ולרשת של "שוק הספרים" במרחב הים תיכוני

על מה המליץ? שני תיאורים ארוכים הקדיש לרומאן (האבוד) "דרמטיקון" מאת אימבליקוס, שעלילתו מוכרת לנו רק מהתקציר המפורט שלו, ול"אתיופיקה" מאת הליודורוס, המתואר כהרפתקת אהבים החוטאת למוסר. הסגנון של אימבליקוס שוטף, כותב פוטיוס, ולכן יש להצטער שלא ניצל את כשרונו ומרצו לנושאים רציניים במקום לכתיבה ילדותית. על ספרו של הליודורוס הוא כותב שזהו סיפור דרמטי שסגנונו מתאים לתוכנו — פשוט ומלא חן, נוטה לשפה פיגורטיבית וקלה להבנה המבטאת בחיוניות את העלילה המשופעת בתהפוכות דרמטיות, ומציג תשוקה להקפדה על התנהגות נכונה

יש לשער שהיו ברשות פוטיוס גם רומאנים אחרים שאינו מזכיר, כמו "דפניס וכלואה" מאת לונגוס (תירגם לעברית יורם ברונובסקי, הוצאת בבל), "קלירואה" מאת כריסטון (בתרגום שמעון בוזגלו, הוצאת אוניברסיטת תל אביב) ועוד רבים מסוגם, שנכתבו מהמאה השנייה ואילך והיו חלק מארון הספרים של הביזנטי המשכיל ונחשבו ראויים לקריאה למרות הצנזורה הדתית. אפשר ללמוד על כך מצוואה שכתב אציל ביזנטי מאמצע המאה ה-11 שתרה למנזר שהקים כמה ספרים, ובהם אותו "אתיופיקה" של הליודורוס

בסוגת המסעות הדמיוניים המליץ פוטיוס על "הפלאים שמעבר לטולה" מאת אנטוניוס דיוגנס בן המאה השנייה (שגם תוכנו ידוע רק מהתקציר). הספר הזה, הוא כותב, מענג מאוד, ואף שעלילתו מיתית ופנטסטית מוסר ההשכל שלו מלמד שרשע שנחלץ מעונש פעמים רבות סופו להיענש, ואילו ישרי דרך ייושעו לבסוף גם כנגד כל הסיכויים

"הספרייה" היא עדות ראשונה במעלה ל"הומניזם" הביזנטי, לתרבות הספר במאה התשיעית ולרשת של "שוק הספרים" במרחב הים תיכוני

מן הקורפוס הגדול של הסאטיריקן לוקיאנוס מסמוסטה (120-192) הפנה פוטיוס את אהיו ל"דיאלוגים עם המתים". קוראים נוצרים בדורות קודמים נרתעו מהסאטירות הארסיות, לטעמם, ואילו פוטיוס ראה בלוקיאנוס מי שהטיל ספק בפולחן האלים, כזבי המגיקונים ויזמת הפילוסופים ושם אותם ללעג. הפגם היחיד שמצא פוטיוס בלוקיאנוס הוא שאינו מגלה באיזו דת הוא עצמו מאמין

בין הדברים התמוהים המופיעים ברשימת ההמלצות של פוטיוס יש הטקסט שכתב על ספרו של "יוספוס היהודי" על אסונות היהודים ("מלחמת היהודים"). אחרי שהוא מפליג בשבחו של יוספוס כסופר, פוטיוס מספר על אדם בשם ישו בן אנאניאס (חנניה), שהתנבא במשך שש שנים ושמונה חודשים על חורבן ירושלים ואף שנענש במלקות חזר על דבריו, ובעוד הוא קורא "אבוי לעיר" פגעה בראשו אבן מבליסטרה רומית והרגה אותו

הסיפור לא רק תמוה משום ששלושה אנשים בשם אנאניאס נזכרים במעשי השליחים, ושלושתם אחרי צליבתו של ישו, אלא גם מפני שהוא אינו מפנה את תשומת לבו של אחיו לקרוא את "קדמוניות היהודים" של יוספוס, שבספר 18, פרק ג', ה"מעיד" על האמינות של הסיפור הנוצרי על חיי ישו. בד בבד, דבריו מלמדים שהאוטוביוגרפיה של יוספוס, "חיי יוסף", היא חלק מ"קדמוניות היהודים" ולא חיבור עצמאי

על ההיסטוריון היהודי יוסטוס איש טבריה, יריבו של יוספוס, הוא כותב שחיבורו "תולדות מלכי היהודים" הוא תיאור תמציתי המתעלם מהרבה מאורעות, אבל עיקר חטאו בכך שהוא מבטא את הסרבנות המוטמעת ביהודים, "העם שלו הוא [יוסטוס] שייך", ולא מזכיר את בואו של ישו

המשיח והנסים שחולל. "נאמר עליו שהרבה מתיאור המאורעות בספרו הוא בדיה, בעיקר שהדבר נוגע למלחמת היהודים והרומאים וכיבוש ירושלים". פוטיוס גם ממליץ לאחיו לקרוא את "פילון היהודי", ומספר כי בעת שהגיע עם המשלחת היהודית לרומא פגש שם את פטרוס והתיידד אתו, ומציין כי הקריאה האלגורית שלו במקרא השפיעה על אבות הכנסייה, והתיאור שלו את הכללים לפיהם חיו האיסיים והתרפויטים (פילון, חיי עיון) אומצו על ידי תנועת הנזירות הנוצרית.

שני עותקים של ה"ספרייה" היו בין 482 כתבי היד שהביא הקרדינל בסריון (Besarion) מביזנטיון לרפובליקה הוונציאנית בשנת 1468. פוטיוס, שבצד היותו מדינאי ותיאולוג (וקדוש של הכנסייה האורתודוקסית) ומי שחיבור שכתב תחת הכותרת "לשימוש ביתי" היה למקור חשוב, ולפעמים יחידי, לספרות קלאסית ולספרות נוצרית שאבדו, גם קלע לטעמם של הקוראים החדשים מאות שנים אחר כך. וכך לא רבים מבקרי הספרות היודעים שפטריארך ביזנטי מהמאה התשיעית הוא אביהם הקדמון.

לבד מ"הספרייה" נעזרתי בין היתר בספרים הבאים:

Judith Herrin, Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire, 2008
Aubrey Diller, Photius 'Bibliotheca' in Byzantine Literature, 1962